

Fornleifaskráning í Grindavík í landi Húsatófta og Járngerðarstaða

**Vegna lagnar sem liggur frá niðurdælingarstöð
suðvestan við Svartsengi fram í sjó vestan Grindavíkur**

**Nóvember 2011
Katrín Gunnarsdóttir
fornleifafræðingur MA**

EFNISYFIRLIT:

Inngangur	3
Tilgangur fornleifaskráningar	4
Forsendur fornleifaskráninga	6
Sögulegar heimildir	8
Járngerðarstaðir	9
Fornleifaskráning Járngerðarstaðir	10
Húsatóftir	15
Fornleifaskráning Húsatóftir	16
Niðurstöður	17
Heimildaskrá	19
Kort með fornleifunum	20

INNGANGUR

Fyrir hönd VSÓ Ráðgjafar óskaði Björn H. Barkarson eftir því við mig, Katrínu Gunnarsdóttir fornleifafræðing, að vinna fornleifaskráningu vegna niðurdælingarlagnar HS-orku sem liggur frá dælustöð suðvestan Svartengis sem er í landi Járngerðarstaða. Lega lagnarinnar er í suður niður í sjávarmál vestan við Grindavík í landi Húsatófta.

Svæðið sem hér er skráð er í landi Járngerðarstaða og Húsatófta. Í landi Járngerðarstaða voru skráðar þrjár fornleifar (17-103, 17-104, 17-105) og gerð grein fyrir tveimur skráningum (17-101, 17-102) sem ekki teljast til fornleifa, en er vert að taka tillit til vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Skráð var ein fornleif í landi Húsatófta (27-101).

Lengd fyrirhugaðrar lagnar er um 4.3 km og á hún að liggja frá niðurdælingarstöð sunnan Svartsengis. Að henni liggur nú leiðsla frá Svartsengi, og fyrirhuguð lögn liggur áfram í gegnum land Járngerðarstaða til sjávar vestan við Grindavík í landi Húsatófta. Athugað var um 100 m landsvæði báðum megin væntanlegrar legu lagnarinnar.

Fornleifar sem eru í beinni hættu eru rétt og stekkur sem liggja í tveimur náttúrulega löguðum hraunkvosum, þar sem greina má hleðslur sem hafa verið til að loka af kvosunum.

Fyrirhugaðar framkvæmdir rjúfa gönguleiðina um Reykjaveg og Járngerðarstaðaafleggjara, sem liggur frá hersvæði vestan Grindavíkur í suðvestur og sameinast Árnastíg sem liggur suður-norður, nokkru sunnar en Reykjavegur sem liggur í austur-vestur. Enn fremur er slóði með jarðstreng í austurkanti. Fyrirhuguð lögn mun liggja yfir slóðana. Á skráningarsvæðinu liggja margir stígar og troðningar sem ekki hafa nein heiti, og er því ekki gerð sérstök grein fyrir þeim í þessari skráningu.

Vettvangsvinna fornleifaskráningarinnar var gerð 12. og 13. nóvember 2011. Kortagrunnur vegna vinnu við fornleifaskráninguna er fenginn hjá VSÓ Ráðgjöf.

Fornleifaskráning í Grindavík var gerð á árunum 2002-2004 af Fornleifastofnun Íslands í þremur áföngum:

1. áfangi Fornleifastofnun Íslands. Fornleifaskráning í Grindavík. Elín Ósk Hreiðarsdóttir. FS192-02151 Reykjavík 2002.
2. áfangi Þóra Pétursdóttir, Fornleifaskráning í Grindavík. Fornleifastofnun Íslands FS184-02152 Reykjavík 2002.
3. áfangi Þóra Pétursdóttir. Fornleifaskráning í Grindavík. Fornleifastofnun Íslands. FS244-02153 Reykjavík 2004.

Þakkar til heimildarmanna Óskars Sævarssonar landvarðar Reykjanesfólkvangs og Ólafs Rúnar Þorvararsonar kennara í Grindavík.

Undirrituð, Katrín Gunnarsdóttir, tók ljósmyndir skýrslunnar.

Fornleifaskráningin fylgir rafrænt á tölvudiski.

Lofthmynd af svæðinu sýnir skráningarsvæðið, og eru fornleifar merktar inn á hana með því númeri eins og þær eru merktar í Fornleifaskránni.

TILGANGUR FORNLEIFASKRÁNINGAR.

Í þjóðminjalögum nr. 107/2001 er kveðið á um að stuðla beri að verndun menningarsögulegra minja í eigin umhverfi og tryggja að íslenskum menningararfi verði skilað óspilltum til komandi kynslóða, að auðvelda eigi aðgang að þeim, kynna þær þjóðinni og greiða fyrir rannsóknum. Í 9. grein laganna eru fornleifar skilgreindar sem:

[...] hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

- a. búsetulandslag, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
- c. gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
- d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
- e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
- f. gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð;
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum;
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið.
- i. skipsflök eða hlutar úr þeim.

Minjar 100 ára og eldri teljast fornleifar, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar [...].

Samkvæmt lögnum eru allar fornleifar friðhelgar og verndaðar gegn hvers kyns raski. Í 10. grein laganna segir að fornleifum megi enginn „spilla, granda né breyta, ekki heldur hylja þær, laga né aflaga né úr stað flytja nema leyfi Fornleifaverndar ríkisins komi til”. Þetta á við um allar fornleifar, óháð sérstakri friðlýsingu. Friðhelgi fornleifa er ekki háð því að þær séu þekktar eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar finnast ber að tilkynna það Fornleifavernd ríkisins. Komi fornleifar í ljós við jarðrask skal fresta vinnu á staðnum uns ákvörðun Fornleifaverndar liggur fyrir um hvort og með hvaða skilyrðum framkvæmdir megi halda áfram (sjá 14. gr.).

Eitt af markmiðum fornleifaskráningar er að sporna við því að minjar verði fyrir skemmdum af gáleysi eða að nauðsynjalausu. Fornleifaskráning kemur að notum í minjavörslu þegar ákvarðanir eru teknar um aðgerðir til verndar einstökum minjastöðum eða minjasvæðum. Auk þess kemur hún að gagni í rannsóknum og kynningum.

Það er þó ekki síður hagr þeirra sem stýra hvers konar framkvæmdum að eiga aðgang að yfirliti um fornleifar á tilteknu svæði. Segja má að við það vinnist tvennt. Unnt verður að taka tillit til minjanna við skipulagsvinnu og nýta þær til að varðveita sögu staðarins í landslaginu. Einnig má minnka stórlega líkur á að framkvæmdaraðilar rekist í miðjum klíðum á fornleifar, sem þeir gerðu sér ekki grein fyrir að gætu verið fyrir hendi, en reynist svo nauðsynlegt að rannsaka með tilheyrandi kostnaði og töfum á framkvæmdum.

Björgunaruppgröftur, sem er unninn vegna framkvæmda og undir þrýstingi frá framkvæmdaraðilum, er heldur ekki æskilegur frá sjónarmiði fornleifafræðinnar.

Fornleifaskráning sameinar þess vegna hagsmuni fræðigreinarinnar og þeirra sem standa að framkvæmdum.

Almennt er æskilegt að framkvæmdum sé beint frá minjastöðum, en sé þess enginn kostur ber að tilkynna Fornleifavernd ríkisins um framkvæmdirnar með fyrirvara. Getur Fornleifavernd ef svo ber undir krafist þess að framkvæmdum sé frestað uns fornleifarannsókn hefur farið fram. Þeir, sem standa fyrir meiri háttar framkvæmdum, bera kostnað af fornleifarannsóknum sem nauðsynlegar reynast þeirra vegna (sjá 14. gr. Þjóðminjalaga).

FORSENDUR FORNLEIFASKRÁNINGA

Númer jarðar.

Í **Jarðatali J Johnsen** frá 1874 er jörðum gefið ákveðið númer. Síðan fær hver fornleif á viðkomandi jörð undirnúmer sem telur fjölda skráðra fornleifa innan landamerkja jarðarinnar.

Sérheiti.

Hafi fornleif ákveðið **heiti** er það skráð í gagnagrunninn sbr. heitin: Hádegisvarða, Hádegisskarað, Þorbjarnastaðarétt o.s.frv.

Lega og staðhættir.

Staðsetningu fornleifa er lýst með tilliti til **legu og staðháttu**, með því markmiði að auðvelt sé að ganga að og finna fornleif á vettvangi bæði með hliðsjón af afstöðu minja til kennileita í landinu og með aðstoð korta.

Tegund minja.

Heiti tegundar s.s. fjárhús, beitarhús, brunnur, varða, stekkur, rétt o.s. frv. er skráð í fornleifaskráninguna.

GPS staðsetning.

Samkvæmt vinnureglu er **GPS hnit í kerfinu Ísnet 93** tekið sem næst miðju fornleifar og, einnig er nákvæm staðsetning fornleifa færð inn á kortagrunn.

Lýsing.

Gerð er grein fyrir lögun fornleifar, veggjahæð, steinastærð í hleðslum, ásamt einkennandi þáttum og almennu ástandi á skráðri fornleif.

Aldur.

Aldur fornleifa er metinn samkvæmt eftirfarandi þremur skilgreindum flokkum:

-1550, 1550-1900 og 1900-. Hér er ekki um nákvæmt mat að ræða heldur frekar einskonar tilgátu. Sé **ártal** hins vegar fyrir hendi sem byggir á traustum heimildum eða fornleifarannsókn er það fært inn sérstaklega.

Ástand.

Ástand fornleifa er metið samkvæmt eftirfarandi fjórum fyrirfram ákveðnum atriðum: **Ágætt** ef viðkomandi fornleif er í góðu ástandi, **Sæmilegt** ef fornleif er nokkuð heilleg, **Lélegt** ef fornleif er mikið röskuð og **Horfin** ef fornleif er ekki sýnileg á yfirborði, fornleifin er þá hinsvegar orðin heimild um fornleif. Mikilvægt er að taka tillit til fornleifa sem skráðar eru horfnar því óvíst er hvað kann að leynast undir sverðinum.

Hættumat.

Hvort hætta steðji að fornleif er metið samkvæmt eftirfarandi skilgreindum atriðum: **Ábúð, Nýbyggingar, Efnistaka, Ekkert, Landeyðing, Landgræðsla, Skepnur, Umferð, Vegagerð, Skógrækt, Skógrækt og göngufólk, Landbrot, Annað.**

Hætta.

Leitast er við það að meta hættuástand, samkvæmt eftirfarandi fjórum skilgreindum þáttum: **Mikil, Talsverð, Lítil og Engin**. Þannig er möguleiki á að grípa til viðeigandi ráðstafna liggi fornleif t.d. undir skemmdum eða hætta sé á raski.

Friðlýsing.

Við skráningu fornleifar í gagnagrunninn er athugað í Skrá um Friðlýstar minjar sem Fornleifavernd ríkisins hefur umsjón með hvort viðkomandi fornleif sé friðuð, ef svo er, þá er þess getið og hvenær friðuð hafi átt sér stað.

Minjagildi.

Leitast er við meta minjagildi fornleifar miðað við aldur, hlutverk, ástand og verðleika samkvæmt fjórum eftirfarandi skilgreindum þáttum: **Hátt, Talsert, Lítið og Ekkert**.

Athugasemdir.

Inn í **athugasemdir** eru færðar allar þær viðbótarupplýsingar sem eru fyrir hendi og skrásetjari telur nauðsynlegt að komi fram varðandi fornleif. Til dæmis sögulegar upplýsingar, ábúendasaga, munnlegar frásagnir, GPS staðsetning og leiðir að öðrum fornleifum á svæðinu. Þar er enn fremur að finna texta er rökstyður tillögu skrásetjara um merkingar á vettvangi t.d. með tilliti til umferðar, ágangs eða vegna menningarsögulegra ástæðna.

Heimildir.

Vísað er til **heimilda** um hverja fornleif fyrir sig, jafnt ritheimilda sem munnlegra frásagna og er heimildamanna sérstaklega getið. Enn fremur er vísað til þeirra korta og loftljósmynda sem fylgja eða tilheyra fornleifinni eða því svæði sem hún liggur á.

Ljósmyndir.

Myndreitir eru til innskönnunar fyrir myndir. Myndtexti segir til um í hvaða átt mynd er tekin, og annað sem er auðkennandi fyrir viðkomandi fornleif.

Teikningar.

Við skráningu fornleifa á vettvangi er viðkomandi fornleif jafnan stikuð út og teiknuð með einföldum hætti og er jafnan er stuðst við niðurstöður áttavita. Sé fornleif mæld upp er þess sérstaklega getið í texta með teikningunni.

SÖGULEGAR HEIMILDIR:

Grindavíkurhreppur liggur með suðurströnd Reykjaness frá Valahnúk að vestan, sem skilur land og reka Grindavíkur og Hafna, austur að Seljabót, en þar austan við tekur við Sveitarfélagið Ölfus. Að norðan eiga Grindvíkingar sveitarfélagamörk á mótis við Reykjanesbæ, Sveitafélagið Voga og Hafnarfjörð.

Almennt um Grindavík

Í Grindavíkurhreppi var margbýlt á flestum jörðum, og hjáleigur og tómthús voru nokkuð mörg, enda ekki síður treyst á sjósókn en búskap í þessari sjávarsveit. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 eru byggðar hjáleigur 27 talsins. Í Jarðatali Johnsens 150 árum síðar eru þær 23. Búseta á hjáleigum og afbýlum fór þó mjög eftir árferði, spratt upp í góðærum en dróst saman þegar harðnaði í ári, og hefur því verið mjög breytileg í gegnum aldirnar. Bygging hjáleiga og þurrabúða var að mestu hætt þegar kom fram á 20. öld, en í staðinn var tekið að reisa nýbýli, oft í landi eldri bújarða. Af dreifingu byggðar í Grindavíkurhreppi má greina þrjá byggðarkjarna eða „hverfi“, Staðarhverfi vestast, þá Járngerðarstaðarhverfi og loks Þórkötlustaðarhverfi.

Um aldamótin 1800 var byggð í Grindavík með sama sniði og þá hafði verið um aldir. Fjölmennast var í hverfunum þremur og Járngerðarstaðarhverfi þeirra stærst og þéttbýlast með 59 íbúa. Alla 19. öldina hélt byggðin í Járngerðarstaðarhverfi áfram að vaxa og styrkjast, og við upphaf 20. aldar var þar orðið til þorp, við og umhverfis Hópið.

Lögbýli

Lögbýli á skráningarsvæðinu, átta talsins, eru ef talið er frá vestri til austurs: Staður, Húsatóftir, Járngerðarstaðir, Hóp, Þórkötlustaðir, Hraun, Ísólfskáli og Krýsuvík. Staðsetning allra lögbýlanna í hreppnum er kunn, enda var búið á þeim öllum fram á 20. öld.

Náttúrufar

Náttúrufar í sveitarfélaginu einkennist af þeim miklu eldsumbrotum sem þar hafa orðið á nútíma og sögulegum tíma, og er stór hluti svæðisins óbyggilegur af þeim sökum. Víða meðfram ströndinni og á milli hraunbreiðanna eru þó fagurgrænir og búsaðarlegir vellir þar sem byggð hefur staðið öldum saman. Landbrot sjávar hefur verið, og er, mjög mikið og færast strandlínan ört upp í landið. Auk þess hefur uppblástur verið mikið vandamál og hafa þannig áður gróin og nýtileg svæði orðið að örfoka melum.¹

¹ Þóra Pétursdóttir 2004. Fornleifaskráning í Grindavík. 3. áfangi. bls. 8,17,20

JÁRNGERÐARSTAÐIR

Í Vilkinsmáldaga frá 1397 kveður á um kirkjutíundargreiðslur, legkaup og legsöngskaup Járngerðarstaðamanna, og ber Járngerðarstaðamönnum samkvæmt því að greiða legsöngskaup til Staðar en ekkert legkaup.²

Jarðabók 1703: Dýrleiki er óviss. Eign Skálholtsstaðar. Selstöðu hefur jörðin og brúkar þar sem heitir Baðsvellir. Hjáleigur: Vallarhús, Lambhús, Kvíhús, Hrafnshús, Akurhús, Gjáhús, Krosshús, Garðhús, Hlaðhús. Búðir til forna: Gullekra (tómthús), Krubba (tómthús) og Litlu Gjáhús. Heimræði er árið um kring og lending í betra lagi. Engjar öngvar.³

1803: Hjáleiga: Nyrðra-Garðshorn.⁴

Jarðatal Johnsens 1847: Kirkjustaður. Bændaeign, Dýrleiki á 125 hdr. Landskuld: 1,40. Kúgild eru tvö, Ábúendur eru 2 leiguliðar. Í skýringum segir: Sýslumaður nefnir eigi hjáleigurnar, en honum ber saman við prest í leiguliðatölunni á allari jörðinni. Lsk. og kúgildi á hjáleigunum eru hér talin eftir Á. M. Jb 1803 telur og eyðihjáleigu Nyðra Garðshorn, hvernar nú eigi er getið. Í Jarðatali eru Járngerðarstaðir númer 17.⁵

Enn er búið á Járngerðarstöðum, Hópi, Þórkötlustöðum og Hrauni, þótt búskapur sé þar ekki mikill. Staður fór í eyði árið 1964, og hafa flestöll hús þar verið rifin og tún að miklu leyti sléttuð. Þar er þó enn kirkjugarður Grindvíkinga, þótt sóknarkirkja hafi ekki verið þar síðan 1909.⁶

Náttúrufar og jarðabætur.

1840: Eigi er fagurt á Járngerðarstöðum, því þó þar ei sé ýkja illa húsað, þá stendur bærinn og allt hverfi þetta nema Krosshús niður í dæld eða dalverpi, og er þaðan hvergi víðsýnt.⁷

Í örnefnaskrá segir: Jörðin nær frá sjó og upp til fjalls eins og önnur býli hér.⁸

Þýfð hafa tún verið á Járngerðarstöðum, en eru mikið sléttuð í seinni tíð af bóndanum Þórði sál. Einarssyni og þar núverandi bónda sr. Einari Jónssyni. Hafa og nokkrir hjáleigubændurnir í seinni tíð þessa jarðarbót eftir þeim upp tekið. - Bæði í túninu og utantúns eru djúpar vatnsgjár, í hverjar sjór fellur að í og út; í sumum þeirra er oft veiddur áll, og mætti þó mikið meira veiða, ef atorka væri og rækt við höfð. Það hafa Járngerðarstaðir til landkosta fram yfir Stað og Húsatóttir og meiri en nokkurt annað býli í þessari sókn, að fyrst er þar nóg vatn í gjám þessum handa fénaðinum, og svo í öðrum smá stöðutjörnum, eins og líka þar er grasgefnast utantúns, þó eigi megí hagar heita. Mætti þó halda þar fáum skepnum heima á sumardag, hvað ekki má heita mögulegt á Stað og Húsatóttum.⁹

² Íslenskt fornbréfasafn IV. Bls. 101-102

³ JÁM III, Bls. 15,16.

⁴ Landnám Ingólfs III 137-138

⁵ J.Johnsen 1847. Jarðatal á Íslandi. Kaupmannahöfn 1847. bls. 84.

⁶ Þóra Pétursdóttir 2004. Fornleifaskráning í Grindavík 3. áfangi. bls.9.

⁷ Landnám Ingólfs III, 137-138

⁸ Ö-Járngerðarstaðir SS, 1.

⁹ Landnám Ingólfs III, 137-138

Fornleifaskráning Járngerðarstaðir.

17-101

Horft til vesturs eftir Reykjavegi.

Horft til austurs eftir Reykjavegi.

Sérheiti:

Lega staðhættir:

Tegund minja:

Staðsetning:

Lýsing:

Aldur:

Ástand:

Hættumat:

Hætta:

Minjagildi:

Athugasemdir:

Heimildir:

Reykjavegur.

Á því svæði þar sem fyrirhugð lögn á að liggja liggur Reykjavegur í austur-vestur í landinu um 100 m í suður frá dælustöð Svartengis.

Leið.

ÍSNET 93: 377867,34 329020,71

Reykjavegur liggur vel sýnilegur í landinu, að auki hefur lega hans verið merkt með stikum sem eru blámálaðar í toppinn á þessu svæði. Breidd vegarins er um 0.50- 0.80 m.

Frá 1996.

Gott.

Lagning niðurdælingarlagnarinnar.

Mikil hætta.

Talsvert.

Leiðin Reykjavegur var stikuð sumarið 1996. Að því verki komu Framkvæmdanefnd sveitarfélaga á höfuðborgarsvæðinu og Suðurnesjum undir forystu Péturs Rafnssonar, ásamt Ferðamálasamtökum Suðurnesja, Útivist, Ferðafélagi Íslands og fleirum sem áhuga höfðu á þessari aðgerð. Heildarlengd Reykjavegarins er 125 km frá Reykjanesi til Nesjavalla, en um 145 km ef farið er alla leið til Þingvalla

Gunnar H. Hjálmarsson 2002. Útivist 2. tbl. 1.árg, Reykjavegurinn. bls. 36-44.

Horft til vesturs eftir slóðanum.
Jarðstrengurinn í kantinum til hægri.

Sérheiti:	Vegslóði, jarðstrengur.
Lega staðhættir:	Slóðinn/jarðstrengurinn virðist sameinast Járngerðarstaðaleið innan girðingar radarstöðvarinnar samkvæmt loftmyndum, og liggur frá girðingunni til norðvesturs.
Tegund minja:	Vegslóði.
Staðsetning:	ÍSNET 93: 377360,21 328862,29
Lýsing:	Slóðinn er um 4-6 m breiður. Jarðstrengur liggur í austurhlið slóðans, og er hlaðið að honum lausagrjóti, hleðsluhæð um 0.25-0.30 m.
Aldur:	Um 1950.
Ástand:	Ágætt.
Hættumat:	Lagning niðurdælingarlagnarinnar.
Hætta:	Talsverð.
Minjagildi:	Lítið.
Athugasemdir:	Upplýsingar um vegslóðann/jarðstrenginn eru fengnar hjá Ingvari Þór Gunnlaugssyni sviðstjóra skipulags- og umhverfissviðs Grindavíkur.

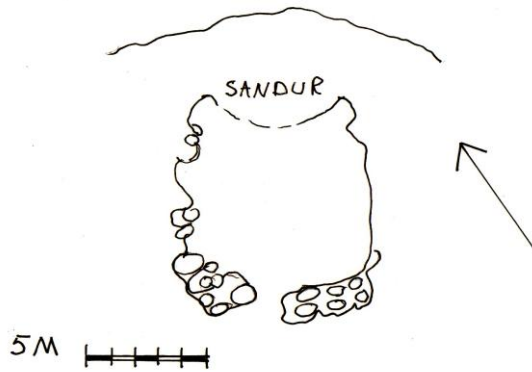
17-103

Sérheiti:	Vegslóði, Járngerðarstaðafleggjari.
Lega staðhættir:	Slóðinn liggur frá Nesvegi á móts við Ásabraut til norðvesturs. Þá liggur hann í gegnum svæði hersins og yfir Blettahraun og sameinast Árnastíg sunnan við Reykjaveg.
Tegund minja:	Slóði/leið.
Staðsetning:	ÍSNET 93: 376992,68 328757,41
Lýsing:	Lega slóðans er nokkuð óljós á köflum, en hann fylgir landinu eins og það er í hrauninu sem er úfið og mosavaxið. Breidd slóðans er misjöfn og hverfur sums staðar í hraun og mosa.
Aldur:	Um 1550-1900
Ástand:	Sæmilegt.
Hættumat:	Lagning niðurdælingarlagnarinnar.
Hætta:	Mikil.
Minjagildi:	Hátt.
Athugasemdir:	Þessi leið er ekki nafngreind yfir gönguleiðir, sbr. Gönguleiðakortið “Af stað Reykjanes. Myndakort “ Gefið út ar Loftmyndum ehf, Laugavegi 13, 101 Reykjavík. Samkvæmt heimildarmanni taldi hann að þarna væri Járngerðastaðafleggjari sem hefði legið upp að Árnastíg. Þessi leið hefði verið farin til forna. En hún hafi verið aflögð og misst gildi sitt þegar aðrar leiðir urðu aðgengilegri. Eftir að herinn fékk afnot að hluta að því landsvæðið sem slóðinn liggur um var hann heldur ekki eins ákjósanleg gönguleið og margar aðrar gönguleiðir á þessu svæði sem eru vinsælar hjá útivistarfólki. Slóðinn er þó genginn af og til sem forn leið.
Heimild:	Heimildarmaður: Óskar Sævarsson í nóvember 2011.

17-104

Horft að réttinni í norður.

Teikning: Réttin.

Sérheiti:

Lega staðhættir:

Tegund minja:

Staðsetning:

Lýsing:

Rétt.

Um 440 m í norðnorðaustur frá Sundavörðu sem er ofan Nesvegar, þar sem farið er yfir sendið land með einstaka hraunbreiðum, þá kemur að uppgrónum hraunjarðri þar sem eru hraunkvosir.

Náttúrminjar/hleðsla.

ÍSNET 93: 374935,52 328319,17

Náttúrulega mynduð hraunkvos sem er um 8x9 m² í botninn. Hraunveggir kvosarinnar er hæstir við endavegg, eða um 5-6 m, en lækkar í 4-5 m að inngangi. Við endavegg hefur sandfláki runnið í réttinna. Í innganginum er hleðsla sem minnkar opið inn í kvosina. Hleðslur eru mjög signar og mosavaxnar, hleðsluhæð um 0.40 m og veggjaþykkt allt að 1 m.

Frá fyrirhugaðri lögn eru aðeins tæpir 15 m að kvosinni.

Fyrirhuguð lega lagnarinnar liggur á hafti milli tveggja kvosa, þar sem vestari kvosin er sú sem réttin er í, en haftið yfir í austari kvosina er um 25-30 m breitt. Ekki virðast vera neinar hleðslur í austari kvosinni.

Aldur:

Ástand:

Hættumat:

Hætta:

Minjagildi:

Athugasemdir:

1550-1900.

Ágætt.

Lagning niðurdælingarlagnarinnar og lagnavegar.

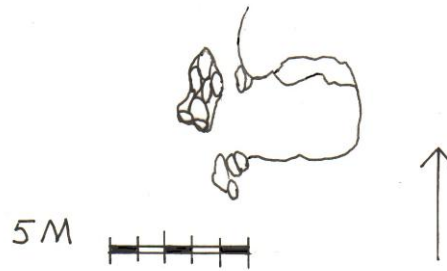
Mikil hætta.

Hátt.

Um 7-8 m í vestur frá réttarkvosinni er minni kvos, þar sem einnig má greina hleðslur, má leiða líkum að því að þetta sé stekkur (17-104) frá réttinni.

Horft að stekknunum í austur.

Teikning: Stekkurinn.

Sérheiti:

Lega staðhættir:

Tegund minja:

Staðsetning:

Lýsing:

Stekkur.

Um 440 m í norðnorðaustur frá Sundavörðu sem er ofan Nesvegjar, þar sem farið er yfir sendið land með einstaka hraunbreiðum, þá kemur að uppgrónum hraunjarðri þar sem eru hraunkvosir.

Náttúrminjar/hleðsla.

ÍSNET 93: 374941,53 328307,21

Náttúrulega mynduð hraunkvos sem er um 6x3 m² í botninn.

Hraunveggir kvosarinnar eru um 2-3 m. Við endavegg er smá skúti sem nær um 1 m undir brúnina. Við inngang í kvosina má greina hleðslur til beggja hliða, hleðsluhæð er um 0.40 m. Um 1-2 m fyrir framan op kvosarinnar er hleðsla um 0.40 m á hæð sem hefur skipt upp innganginum í hana. Hleðslurnar eru signar og mosavaxnar.

Aldur:

Ástand:

Hættumat:

Hætta:

Minjagildi:

Athugasemdir:

1550-1900.

Ágætt.

Lagning niðurdælingarlagnarinnar og lagnavegar.

Mikil hætta.

Hátt.

Um 7-8 m í austur frá stekkjarkvosinni er stærri kvos þar sem eru hleðslur, það má leiða líkum að því að þetta sé réttin (17-103) frá stekknunum.

HÚSATÓFTIR

Jarðabók 1703: Dýrleiki óviss. Konungsjörð og lá til Viðeyjarklausturs. "Selstöðu hefur jörðin lánngvaranlega haft þar sem heitir á Selsvöllum, er þangað bæði langt og erfitt að sækja." Hjáleigur: Kóngshús og Garðhús..¹⁰

Í Sýslulýsingum og sóknarlýsingum frá 1836 segir: "Seld með fleiri kóngsjörðum þetta ár, fyrir 630 ríkisdali í silfri til þáverandi landseta. Höfðu Viðeyingarhér áður útræði." ¹¹

Jarðatal Johnsens frá 1847: Bændaeign. Jarðardýrleiki 33 1/3 hdr. Landskuld 0.80, Kúgildi tvö. Ábúendur: einn, eigandi. JJ, 85. Skýringar: Skoðunargjörð 1755 hermir að lending og bátauppsátur sé við Konunghellu, þar sem verslunarhúsin stóðu síðast. bls. 85.

Í jarðatali Johnsens er einnig skrá yfir seldar konungsjarðir á Íslandi síðan 1760 – 31. desember 1846. Þar er getið um að Húsatóftir sé seld á 642 ríkisdali hin 19. apríl 1837. bls. 435. Í Jarðatalinu er Húsatóftir númer 27.¹²

Mannfólk mikilla sæva. Staðhverfingabók: "Til forna átti Staður rétt til vatnssóknar í Baðstofu í Húsatóftalandi. Til endurgjalds áttu Húsatóftir þangfjörutak á Stað."

Þá segir einnig: Kaupstaður var á Húsatóftum og var lent við Kóngshellu. Jörðin fór í eyði 1946.¹³

Fimm tómthúsbyli voru byggð í landi Húsatófta á árunum 1906-1934; Dalbær (1906-46), Vindheimar (1911-34), Blómsturvellir 33 (1914-22), Hamrar (til 1930) og Reynistaður (1934-38). Á Húsatóftum hefur ekki verið búið síðan 1946 en þar er nú Golfvöllur Grindvíkinga og er heimatúnið því meira og minna rennislétt. Síðasta íbúðarhúsið á Tóptum, reist 1930, er nú klúbbshús golfklúbbsins en nýtt íbúðarhús hefur verið reist í túninu norðaustan þess. Þar er þó enginn búskapur.¹⁴

Náttúrufar og jarðabætur.

Jarðabók 1703: "Túnið er á næstliðnu vori þann 19. maí virt aldeilis fordjarfað að fjórðungi sínum. Þeir eftirverandi fjórðungar mjög spiltir af sandi og enn hætt við meiri skaða. Engjar öngvar. Mestalt land jarðarinnar hraun og sandi undirorpið." Í Sýslulýsingum og sóknarlýsingum 1840: "-fyrir norðan og útnorðan túnið er víðast hvar náttúrleg gyrðing af lágum hraunhömrum, sem þar gjá er kölluð; líkt er og fyrir sunnan túnið sjálfgerð gyrðing af sama efni, en þeim mismun, að hér liggur túnið fram á klettana, þar sem það að norðanverðu hefir skýli af þeim og liggur upp undir þá. - Mörgum þykir fallet á bæ þessum því þar eru stór tún, slétt og fögur, þegar í blóma standa; eru þau og allvel ræktuð." ¹⁵

¹⁰ JÁM III, 20

¹¹ SSGK, 136.

¹² J.Johnsen 1847. Jarðatal á Íslandi. Kaupmannahöfn 1847. bls. 85.

¹³ GB Mannfólk, Bls. 39,91

¹⁴ Þóra Pétursdóttir 2002. Fornleifaskráning í Grindavík 2. áfangi. bls.32.

¹⁵ SSGK, 136.

Fornleifaskráning Húsatóftir

27-101

Horft til suðurs að vörðunni.

Gps: 374559,77 328093,02 - Katrín Gunnarsdóttir: ÍSNET 93. Hnit tekin 13. nóv. 2011.

Hættumat: Engin hætta. Fjarlægð frá fyrihugaðri lögn í austur að vörðunni er um 170 m.

Lýsing og sögulegar heimildir: Úr fornleifaskráningu Fornleifastofnunnar Íslands.

Grindavík 2. áfangi 2002: Þóra Pétursdóttir.

GK-027:007 Vörðunes/Vörðunestangi varða mið. Í örnefnaskrá segir: "Fyrir vestan Markhól er Hvalvík...

Vestan Hvalvíkurkletta er Jónsbás, u.þ.b. 80 m breiður... Vestan Jónsbáss er hár malarkampur, sem kallaður er Stekkjartúnskampur... Vestan Stekkjartúnskamps eru klettabásar, nefndir Sölvabásar... Vestan Sölvabása skagar tangi fram í sjó. Heitir hann Vörðunes, en er í daglegu tali nefndur Vörðunestangi. Beint upp af honum, u.þ.b. 1 kílómetra, er stór hlaðin varða.", segir í örnefnaskrá. "Tvær vörður með dálitlu millibili stóðu á bakkanum tæpum 200 metrum austan við Vatnslón. Vörður þessar heita Sundvörður." Varðan er um 800 m austur af bæjarhól 001, fast norðan þjóðveggar í norðaustur frá húsum fiskeldisins. Varðan er í uppgrónu hrauni.

Í örnefnaskrá segir: "Þegar þær bar í háan hraunstand í háhrauninu og í Höskuld, hnjúk austan í Þórðarfelli, þá var verið á réttu Djúpsundi... Var því miði haldið, þar til Hvirflavörður bar saman á Snúningnum. Þá var sveigt til vinstri inn á Staðarvík, en þaðan var greið leið inn í Staðarvör og Tóftarvör, þótt brimhroði væri. Snúningur var nefnt, þar sem beygjan var tekin, og talað um að vera komin á Snúning." Varðan er hlaðin úr hraungrýti og er um 2 m á hæð. Hún er mest um 1,5 m í þvermál og umförr grjóts eru um tíu. Hleðslur standa. Vörðurnar voru áður tvær en aðeins önnur þeirra er enn til staðar. Sú sem er horfin var suðvestar, þar sem hús fiskeldisins standa nú.

NIÐURSTÖÐUR:

Við jarðrask geta alltaf komið upp áður óþekktar fornleifar.

Í Þjóðminjalögum frá 2001 nr. 107, 31. maí, 13. gr segir: Nú finnast fornleifar sem áður voru ókunnar og skal finnandi þá skýra Fornleifavernd ríkisins frá fundinum svo fljótt sem unnt er. Sama skylda hvílir á landeiganda og ábúanda er þeir fá vitneskju um fundinn. Ef fornleifar finnast við framkvæmd verks skal sá sem fyrir því stendur stöðva framkvæmd uns fengin er ákvörðun Fornleifaverndar ríkisins um hvort verki megi fram halda og með hvaða skilmálum.

Undirlag landsins þar sem fyrirhuguð lögn á að liggja í landinu, í suður frá niðurdælingarstöð HS orku, er úfið og mosavaxið hraun. Þá skiptir það yfir í sléttara land, helluhraun með smá kvosum og gróðri þar sem lögnin á að liggja samhliða girðingu. Þar sem henni sleppir er hraun og nokkuð sléttir hraunflákar. Hraunjaðarinn rennur saman við sendna jörð á milli hraunfláka sem nær niður að Nesvegi. Sunnan við Nesveg taka svo við grasigrónir flákar sem liggja niður að sjávarkambinum.

Á skráningarsvæðinu liggja margir stígar og troðningar sem ekki hafa nein heiti, og er því ekki gerð sérstök grein fyrir þeim í þessari skráningu. Sumir af þeim tengjast veru hersins á þessu svæði sem byggðst upp um 1950. Reykjavegurinn er gönguleið sem var stíkaður 1996.

Árnastígur er forn þjóðleið á milli Grindavíkur og Njarðvíkur. Leiðin var rudd af Árna sem fyrrum bjó í Kvídal, litlu koti í Staðartúni, en Húsatóftir eru í Staðarhverfi. Upphaf stígsins er við Húsatóftir í Staðarhverfi austan við golfvöllinn. Árnastígur liggur með Sundavörðuhrauni, með Eldvarparhrauni, misgengi Klifgjár að Þórufelli og Stapafelli og gatnamótum Skipsstígs.

Árnastígur liggur um 600 metrum vestar en fyrirhuguð lögn og er því ekki í hættu.

Skipastígur er önnur forn þjóðleið milli Grindavíkur og Innri-Njarðvíkur. Upphaf hans er við norður jaðrar Grindavíkurbæjar, og liggur með Lágafelli um Skipsstígahraun, með Illahrauni, yfir Eldvarpahraun fram hjá hersvæðinu við Lat, yfir Vörðugjá, um Gíslhellislágar, yfir Rauðamel og áfram áleðis að Fitjum í Njarðvík. Hann er ekki hættu vegna fyrirhugaðra framkvæmda, þar sem hann liggur um 700 metra í austur frá lögninni.¹⁶

Þótt Reykjavegurinn (17-101) teljist ekki til fornleifa á svæðinu og njóti því ekki friðunar samkvæmt fornminjalögum, er hann mikilvægur sem fjölfarin gönguleið sem tengir saman stórt landsvæði með öllum sínum fjölbreytileika í náttúrunni.

Annar vegslóði (17-102) sem fellur undir það að teljast ekki fornleif, er slóði sem tengist veru hersins, en hann fylgir legu jarðstrengs.

Fornleifar sem eru í beinni hættu vegna fyrirhugaðar lagningar er þrjár:

Slóði/leið (17-103) Járngerðarstaðafleggjari sem liggur frá vestustu byggð í Grindavíkurbæ í gegnum afgirt svæði hersins og liggur til norðvesturs og sameinast Árnastíg rétt neðan við Reykjavegin.

Rétt (17-104) og stekkur (17-105) sem eru í tveimur hraunkvosum, en á milli þeirra er um 7-8 m breið hraunbunga.

¹⁶Ferðamálasamtök Suðurnesja: Gönguleiða: Árnastígur Skipastígur.

Sundavarða **(27-101)** í landi Húsatófta var hér mæld inn, en áður skráð af Fornleifastofnun Íslands 2002 (027:007). Er skráningin hér eins og hún er í þeirri skrá þar sem forsendur hafa ekki breyst. Skrásetjari nú bætir við ISNET 93 hnitum, ásamt fjarlægð lagnarinnar að vörðunni og mynd af henni.

Samantekt á niðurstöðum.

Eins og fram er komið mun lögnin liggja yfir Reykjaveg **(17-101)** sem ekki fornleif, en hluti af um 145 km langri gönguleið sem liggur frá Reykjanesi til Þingavalla. Leiðin er mjög vinsæl af göngufólki bæði fyrir styttri og lengri göngur. Með tilliti til þess væri hægt að ganga þannig frá lögninni að hún mundi ekki hamla gangandi umferð eftir Reykjaveginum. Það væri hægt að gera í samráði Ferðamálasamtök Suðurnesja.

Lögnin mun einnig fara yfir vegslóða **(17-102)** sem fylgir jarðstreng sem lagður var á vegum hersins um 1950. Jarðstrengurinn fylgir vegslóðanum í sveigum eftir því sem landið liggur. Ekki eru heimildir eða merki um að þarna hefur verið slóði áður en þessi framkvæmd hersins fór fram 1950. Vegna óreglulegrar legu slóðans má þó vel vera að þarna hafi einhverjum slóða verið fylgt eftir. En eins og kom í ljós á þessu svæði liggja þarna margir ónafngreindi slóðar.

Þá mun lögnin einnig liggja yfir slóða, Járngerðastaðafleggjara **(17-103)** sem samkvæmt heimildarmanni er forn leið sem lá frá Járngerðastöðum að Árnastíg, eins og slóðinn sést á loftmyndum í dag. Þessi slóði/leið var síðan að mestu aflögð vegna annara leiða sem komu til. Þar sem hluti leiðarinnar lenti inn á svæði hersins um 1950, hefur hann ekki verið talinn ákjósanlegur sem gönguleið. Hentugast væri að raska ekki slóðanum með lögninni eða jarðvinnu, svo að ekki þurfi að koma til frekari fornleifarannsóknir á honum.

Ótvíræðar fornleifar á skráningarsvæðinu eru rétt **(17-104)** og stekkur **(17-105)**. Þessar fornleifar, og þá sérstaklega réttin, eru í mikilli hættu miðað við legu lagnarinnar og lagnavegar, eins og lögnin er hnitsett. Réttin er í um 15 m frá lögninni, en stekkurinn nokkru fjær þar sem hann er 7-8 m vestar en réttin.

Réttin er staðsett í kvos í hrauninu og liggur um 5-6 m neðar en landið þar sem lögnin á að liggja, en fyrirhuguð lega lagnarinnar liggur á hafti milli tveggja kvosa, þar sem vestari kvosin er sú með réttinni, en haftið yfir í austari kvosina er um 30 m breitt. Ekki virðast vera neinar hleðslur í austari kvosinni.

Vegna þessara staðsetninga hafði ég samband við Kristinn Magnússon deildarstjóra hjá Fornleifavernd ríkisins og kynnti málið fyrir honum. Að höfðu samráði við hann lagði hann til að lögnin yrði færð á þessum stað yfir að brún austari kvosarinnar, til að komast hjá röskun við kvosina þar sem réttin er. Einnig sagði hann svo til um, að merkja þyrfi vel í kringum kvosina með réttinni til að raska ekki umhverfi hennar á meðan á framkvæmdum stæði.

Sundavaraða **(27-101)** er ekki í hættu vegna fyrirhugaðrar lagnar.

Þar sem lögnin mun fara yfir landið neðan Nesvegar út í sjó fer hún yfir reiðveg sem er nýlega lagaður og liggur samhliða Nesvegi á þeim stað sem lögnin fer yfir. Þá tekur við grasivaxið landið að einhverjum hluta. Ekki eru heimildir um fornleifar og/eða sýnilegar fornleifar á þessu svæði. Ekki er þó hægt að segja til um hvað er undir sverðinum, en þetta voru heimalönd Húsatófta.

Með það í huga ber að gæta að fornleifum sem gætu komið í ljós við lögn lagnarinnar.

HEIMILDASKRÁ:

Ferðamálasamtök Suðurnesja: Gönguleið: Árnastígur Skipastígur.

Íslenskt fornbréfasafn I-XVI, Kaupmannahöfn/Reykjavík, 1857-1972. IV. Bls. 101-102.

Gísli Brynjólfsson: Mannfólk mikilla sæva. Staðhverfingabók, Rv. 1975.

Guðrún Gísladóttir: Gróður, jarðvegur og mannvistarminjar í Reykjanesfólkvangi. Ástand og tillögur til úrbóta, (án útgst.) 1993. Bls. 39, 91.

Gönguleiðakortið "Af stað Reykjanes. Myndakort " Gefið út af Loftmyndum ehf, Laugavegi 13, 101 Reykjavík.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns III. 1-13, Kh. 1913-90; 20 Reykjavík.

Jón Johnsen 1847. Jarðatal á Íslandi. Kaupmannahöfn 1847. bls. 85.

Sýslulýsingar og sóknarlýsingar, (Landnám Ingólfs. Safn til sögu þess III), Reykjavík, 1937-39. Bls. 136, 137, 138.

Þóra Pétursdóttir 2002. Fornleifaskráning í Grindavík 2. áfangi. Bls.32.

Þóra Pétursdóttir 2004. Fornleifaskráning í Grindavík. 3. áfangi. Bls. 8, 17, 20.

Örnefnaskrá Járngerðarstaða. Ari Gíslason skráði. Örnefnastofnun Íslands.

Athugasemdir við örnefnaskrá Járngerðarstaða. Sæmundur.Tómasson skráði.

Örnefnastofnun Íslands.

Heimildarmenn:

Óskar Sævarsson landvörður Reykjanesfólkvangs, Staðarvör 13, Grindavík.

Ólafur Rúnar Þorvarðarson, fv. kennari í Grindavík, Lindarhvammi 6. Hafnarfirði.

Forsíðumynd:

Sundavarða, réttin og stekkurinn.

